

SİNAN'IN YAPTIĞI ESERLERİN SOSYAL VE KÜLTÜREL AÇIDAN TAHLİLİ

Prof.Dr.Bahaeddin YEDİYILDIZ

XVI. asra muhtemelen on yaşlarında ayak basan Sinan, seksen sekiz yıl daha yaşayacak¹, yirmi muhtelif ırka ve değişik dinî inançlara mensup bir toplumun, Müslüman Türk hakimiyeti altında refah ve barış içinde yaşadığı² Osmanlı ülkesinin dört bir yanını, yaratıcı dehasının mahsûlü sanat eserleriyle donatacaktır. Asır Sinan asırıdır. **Muhteşem Süleyman**'ın yazarı A.Clot, "*XVI. yüzyıl mimarisine hükmeden ad, Sinan'dır. Onsuz Türk sanatı eksik kalır, Türkiye bugünkü Türkiye olamazdı.*"³ diyor. Gerçekten Türkiye coğrafyasına Türk karekterini kazandırmakta son derece önemli bir payı olan ve henüz aşlamayan bu eserleri, benden önce konuşan değerli araştırmacı arkadaşım Sayın Koprman sergilediler. Dünkü konuşma-

larda, bu eserlere hayat veren toplumun o günkü siyasî, sosyal, ekonomik, manevî kültürel ve asker yönleri açıklandı. Sempozyumun diğer konuşmalarında, söz konusu bu eserler, mimarlık, şehircilik ve teknoloji açısından olduğu kadar, akustik ve süslemecilik gibi muhtelif açılardan da tahlil edilecek ve değerlendirilecektir. Böylece, Sinan'ın yaptığı eserlerin sosyal ve kültürel açıdan bir çok cephesi aydınlığa kavuşturulmuş olacaktır.

Ben ise tebliğimde, mimarlığını Sinan'ın yaptığı bu eserlerden, kuruluşlara gelir kaynakları sağlayan vakıf akarları değil, fakat doğrudan topluma karşılıksız hizmet sunan hayrâtı ele alacak ve bunların dış yapıları üzerinde değil işleyiş mekanizmaları, sundukları hizmet açı-

1. Mimar Sinan [895 (1489-90)-1558]'ın hayatı ve eserleri için bkz.O. Aslanapa, "Sinan", İA, X, s.655-661.
2. F.Downey, "Kânûnî Sultan Süleyman" (Çev.E.B.Koryürek), İstanbul 1975, s.99.
3. A.Clot, "Muhteşem Süleyman" (Çev.T.Ilgaz), Milliyet Yayınları, tarihsiz, s.428.

sından fonksiyonları üzerinde duracağım.⁴ Bu binaların içinde yaşamış olan insanları ve bunların faaliyetlerini tesbit ve tahlil etmeye çalışacağım.

Bu çalışmamızın asıl kaynağını, Sinan'ın yaptığı eserlerden bir bölümüne âit olup, bugün hâlâ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde muhafaza edilen vakfiyeler teşkil ediyor. Bu vakfiyeler, Barbaros Hayreddin Paşa⁵, Kaptan-ı Derya Sinan Paşa⁶, Kânûnî⁷, Hüsrev Paşa⁸, Lala Mustafa Paşa⁹, Semiz Ali Paşa¹⁰, Hadım İbrahim Paşa¹¹, Pertev Paşa¹², Bâbusaâde Ağası Mahmud Ağa¹³, Sokollu Mehmed Paşa¹⁴, II.Selim¹⁵, Kılıç Ali Paşa¹⁶, Nurbanu Valide Sultan¹⁷ ve Şemsi Ahmed Paşa¹⁸,ya aittir. Bunlardan ilki 1534, sonuncusu ise 1590 tarihini taşımaktadır ki, hemen hemen XVI.asrın ortala-

rına tekabül eden elli altı yıllık bir devreyi kapsamaktadır.

Gerekli tahlili yapabilmek için, herhâlde söz konusu hayratın nelerden ibaret olduğunu belirlememiz icap ediyor. Devlet adamı veya onların yakınları olan vakıf kurucusu bu ondört şahsiyetin incelediğimiz vakfiyelerindeki verilere göre bu eserler, 15'i mescid, 28'i cami olmak üzere 43 mâbed, 22'si mektep, 14'ü medrese (biri tıp medresesi), 11'i zâviye (tekke, hankâh), 3'ü dârülhâdis 3'ü darülkurra olmak üzere 54 eğitim-öğretim kuruluşu ve 11'i imaret, 3'ü Darüşşifa, 3'ü kervansaray, 6'sı çeşme, 2'si köprü ve 6'sı türbe olan diğer dinî ve sosyal amaçlı yapılardan ibarettir. Bunların coğrafi dağılımına gelince, durum şöyledir: Önemli bir kısmı İstanbul'da yer almakla beraber, bu eserlerden bir çoğu da, Halep ve Mekke'den Payas-

4. Bu tebliğ varlığını, Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tescil Dairesi bünyesinde kurulan Türk Vakıfları Araştırma Birimi uzmanlarından Tülin Danacı, Süleyman Kervancı, Fatma Gökmen, Gülgün Erişen, Ali Doğan ve Sevcihan Öztürk'ün ön çalışmalarına borçludur. I.Vakıf Şûrâsı'nda alınan bir karar gereğince kurulan (I.Vakıf Şûrâsı. 3-5 Aralık 1985) Tebliğler, Tartışmalar ve Komisyon Raporları, Ankara 1986) bu Birim'de çalışan ve yukarıda adı geçen uzmanlar, mimarlığını Sinan'ın yaptığı vakıf eserlere âit olan ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan vakfiyeleri okuyarak, bu belgelerdeki verileri "belge analizi veri giriş formları"na işlemişlerdir. (Birim'in çalışma metodu için bkz.B.Yediyıldız, "Vakfiyeler çerçevesinde Türkiye'nin kültür hayatı", IV.Vakıf Haftası, Vakıflar Genel Müdürlüğü yayınları, Ankara 1987, s.19-20). Ben bu vakfiyelerden ondört tanesine ait formlardaki verilerden, hayrâtla ilgili olanlarını değerlendirmeye çalıştım. Eğer uzmanların ön çalışmaları olmasaydı, bu tebliğ de gerçekleşmezdi. Bu sebeple kendilerine teşekkür borçluyum. Şunu da ilâve edeyim ki söz konusu uzmanların bu çalışmasına şimdilik ara verilmiştir. Şahsi kanaatime göre, hiç gereği olmayan bir işle, vakfiyeleri eski yazıdan yeni yazıya çevirmekle meşgûl olunmaktadır. Böylece hiç kimsenin anlayamayacağı yeni bir arşiv koleksiyonu daha meydana gelecektir. Halbuki önemli olan, bu belgelerin muhtevalarına kolayca ulaşabilmek, onlardaki verilerden sistemli bilgi elde ederek kültürel ve sosyal tarihimizi yakından tanımak ve vakıflara bu sistemli bilgi ışığında yeni bir dinamizm kazandırmaktır.
5. Tarihi: 941/1534 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), Eski Yazı Defter No (EYD): 571, s.183-190; Yeni Yazı Defter No (YYD): 2225, s.247-261
6. Tarihi: 970/1562, VGMA, Kasa No: 94, Diğer: Tarihi 964/1556-57, Kasa No: 110.
7. Tarihi: 964/1557, VGMA, Kasa no: 135, Krş.K.E.Kürçüoğlu, Süleymaniye Vakfıyesi, Ankara 1962.
8. Tarihi: 969/1561-62, VGMA, EYD 583, S.148-150; YYD.2114, s.510.
9. Tarihi: 971/1563, VGMA, EYD 608, S.186-198; YYD 2134, s.96.
10. Tarihi: 973/1565, VGMA, EYD 585, S.16-20; YYD 1961, s.441.
11. Tarihi: 971/1571, VGMA, EYD 574, s.88-97; YYD 1969, s.36, 1961, s.41.
12. Tarihi: 980/1572, VGMA, EYD 741, s.15-43.
13. Tarihi: 983/1575, VGMA, EYD 582/2, s.485, YYD 1967, s.294.
14. Tarihi: 981/1574, VGMA, EYD 572, s.27-62, YYD 2104, s.442-478.
15. Tarihi: 987/1579, VGMA, EYD 608, s.124-191; YYD 2134; s.175-191; EYD 734, s.85-88, YYD 2139, s.11-21; Tarihi: 977/1569, EYD 741, s.79-86, YYD 2134; s.320; 987/1579, EYD 2113/118-165, YYD 2148, s.253-308.
16. Tarihi: 989/1581 VGMA, EYD 574, S.48-52, YYD 1766, s.275.
17. Tarihi: 990/1582, VGMA, EYD 2113, s.281-308, YYD 1766, s.136, krş. Kasa No: 138.
18. Tarihi: 998/1590, VGMA, EYD 456, s.105-122, Kasa: 78.

'a; Erzurum, Konya, Bolu ve İzmir'den Edirne'-ye; Hersek, Bosna ve Erdel'e kadar yayılmış bir vaziyettedir¹⁹.

Herkes tarafından bilinmesine rağmen, burada vurgulamamız gereken bir husus da şudur: zikrettiğimiz hayrattan bazıları, münferit yapılar olduğu halde, diğerleri bu eserlerden birçoğunu bünyesinde toplayan mimari manzûmeler yani külliyeler niteliğindedir. Meselâ Kılıç Ali Paşa Tophane'de tek bir cami yaptırdığı halde, Nurbânû Vâlide Sultan Üsküdar Yenimahalle (Toptaşı)'de, câmi, medrese, mektep, dârülkurrâ, darülhadis, imâret, hânkâh ve dârüşşifâdan oluşan bir külliye, ayrıca Lapseki'de mescid, mektep, imâret ve hânkâhdan oluşan bir yapılar bütünlüğü inşa ettirmiştir. Kânûnî'nin Süleymaniyesi, câmi, medreseler imâret, mektep, dârülhâdis, dârüşşifa ve türbeden müteşekkil olduğu halde Edirne'deki Selimiye, sadece câmi, dârülkurrâ, medrese ve darülha-

disten meydana gelmektedir. Gelir kaynakları olmak itibarıyla değişik bir fonksiyon icra eden ve külliyelerin tamamlayıcı unsurları olan akarları burada saymıyorum. Onlar da ilave edildiği zaman bu yapılar bütünlüğünün kapsamı şüphesiz daha da genişliyor, her türlü mesleğin icra edildiği, her türlü insanın girip çıktığı, muhtelif kişi ve gruplar arasında etkileşimlerin gerçekleştiği sosyal merkezler hâline geliyorlardı.²⁰

Yukarıda belirttiğimiz ondört şahsiyete ait vakfiyelerdeki verilerden hareketle, yine biraz önce zikrettiğimiz kuruluşlarda çalışan görev türlerini, görevlilerin sayısını ve aldıkları ücretleri tek tek hesap ederek bir dizi tablo yapmış bulunuyorum.²¹ Bu tabloların genel sonuçlarına göre yüzyirmisekiz kuruluşta 2529 kişi görev yapmakta ve hergün toplam 8136 akçe ücret almaktaydılar. Personelin %51'i cami ve mescitlerde görev yapıyor ve bunlara ücretin %46'sı ödeniyordu. Mektep, medrese, dârülha-

19 Kuruculara göre, sözkonusu eserler ve kuruldukları yerler şöyledir:

a- Barbaros Hayreddin Paşa: Beşiktaş'ta aş-hâne, câmi, medrese ve türbe.

b- Kaptan-ı derya Sinan Paşa: Beşiktaş'ta câmi, medrese, mektep; Beşiktaş Yenimahalle'de zâviye, mescid; İstanbul Yenibahçe'de mescid; Gülcâmii civârında mescid; Hersek livası Hisn-ı Nova'da câmi; Hersek livası Foçe kazası Yeleç kasabasında câmi, dârüttâlim; Saray kazasında darüttâlim.

c- Kânûnî Sultan Süleyman: İstanbul'da câmi, medreseler, imâret, mektep, dârülhadis, dârüşşifa, tıp medresesi, türbe; Cihangir'de câmi, mektep; Eskifıldamı'nda zâviye; Edirne Bükelice'de zâviye.

d- Hüsrev Paşa: Halep'te câmi, medrese, tekke.

e- Lala Mustafa Paşa: Erzurum'da câmi, mektep, çeşme.

f- Semiz Ali Paşa: İstanbul Edirnekapı'da medrese; Rumeli Ereğli Kasabasında câmi, iki çeşme; İstanbul Kasımpaşa ve Otakçılar'da birer çeşme; Sofya sahrasında köprü; Mısır Reşid kasabasında mescid; Edirne Tuzlupınar'da mescid; Silivri kazası Akviran karyesinde câmi.

g- Hadım İbrâhim Paşa: Kütahya'da câmi; İstanbul Silivrikapı'da câmi, mektep; İstanbul İsakapısı'nda mescid, mektep, medrese, İstanbul Yenikapı'da sebil; İstanbul İsfendiyar mahallesinde mektep.

h- Pertev Paşa: Eyüp'te türbe; İzmit'de câmi, mektep, kervansaray, imâret.

i- Bâbüssaâde Ağâsı Mahmud Ağâ: İstanbul'da Arabacılar odaları mahallesinde câmi, mektep; Ayasofya mahallesinde câmi; Ahırkapı'da câmi, mektep; Yenikapı hâricinde çeşme.

j- Sokollu Mehmed Paşa: İstanbul Azapkapı'da câmi medrese, hânkâh; Bergos (Lüleburgaz)'da câmi, medrese, muâllimhâne, imâret, kervansaray, suyolları; Sidre-kapısı'nda câmi, muallimhâne; Büyükçekmece'de mescid; Varna'da mescid; Eyüp'te türbe dârülkurrâ, suyolları; Galata hâricinde mektep, suyolları; Erdel Beckerek'de câmi, muallimhâne; Zigetvar'da câmi, hânkâh; Bosna Sokollu Bey karyesinde mescid, mektep; Vişegrad'da köprü, Vişegrad-Saraybosna arasında kervansaray, imâret; Payas'da câmi, hânkâh, mektep, imâret; Halep'te dört mescid; Mekke'de dârüttâlim ve dârüşşifâ.

k- II.Selim: Konya'da imâret, Sart kasabasında mektep; İzmir'de zâviye, medrese, Tire'de dârülkurrâ; Edirne'de câmi, dârülkurrâ, medrese, dârülhadis.

l- Kılıç Ali Paşa: İstanbul Tophane'de câmi.

m- NurbânûVâlide Sultan: Üsküdar'da câmi, medrese, mektep, dârülkurrâ, imâret, hânkâh, dârüşşifâ; Lapseki'de mescid, mektep, imaret, hânkâh.

n- Şemsî Ahmed Paşa: İstanbul'da türbe; Gerede'de imâret; Bolu'da câmi, hânkâh; Üsküdar'da câmi, dârülhadis.

20- İncelenen eserlerin gruplaşma biçimleri hakkında bkz.bir önceki dipnot Külliyelerin fonksiyonu hakkında genel bir değerlendirme için bkz.B.Yediyıldız, "Sosyal Teşkilâtlar Bütünlüğü Olarak Osmanlı Vakıf Külliyesi", Türk Kültürü (Mart-Nisan 1981, sayı: 219), s.262-271.

21- Bkz.Ek.Tablo: I-XII.

dis, dârülkurra ve zâviyelerde çalışanlar, personelin %21'ini oluşturmakta ve ücretin %30'una hak kazanmaktaydılar. Personelin %13'ü imaret, kervansaray, dârüşşifâ, köprü ve çeşmelerde görevliydi. Ücretin %14'ü bunlara gidiyordu. Türbelerde ise personelin %15'i görev yapmaktaydı ve ücretin %10'nu almaktaydılar. Bu duruma göre, eğitim öğretim kuruluşları ile imaret ve dârüşşifâ gibi sosyal kuruluşlarda çalışanların ücret durumunun diğerlerine göre kısmen daha yüksek olduğu anlaşılıyor.²²

Bu genel değerlendirmelerden sonra müesseselerin iç bünyelerine ayrı ayrı biraz daha yakından bakabiliriz. Bunun için söz konusu müesseseleri, 1- Mâbedler ve türbeler 2- Eğitim ve öğretim kuruluşları 3- Diğer dinî ve sosyal kuruluşlar olmak üzere üç grupta ele almak istiyorum.

1- Mâbedler ve Türbeler

Bilindiği gibi câmi ve mescidler öncelikle ibâdet yapılan yerlerdir. Ayrıca halk eğitimi yapan yerler olarak da değerlendirilmek mümkündür. Özellikle eski dönemlerde külliyelerin merkezini oluşturan câmiler, aynı külliyeyle bağlı medreselerin halka açılan konferans salonlarıydı.²³

Bu sebeple, incelediğimiz câmilerin hepsinde de öncelikle doğrudan din hizmeti gören imam ve müezzinler görevlendirilmişti. Her câmiye genellikle 2-7 akçe arasında ücret alan bir imam tayin edilmişti. Ancak, Süleymâniye, Lala Mustafa Paşa, Payas-Sokollu ve Selimiye câmilerinde ikişer imam görev yapmaktaydı. Süleymâniye, Kılıç Ali Paşa ve Nûbânû Sultan câmilerinin imamları onar, Selimiye 12, Lüle-

burgaz Sokollu Câmii imamı ise 15 akçe ücret alıyordu.

Yirmisekiz câmide 109 müezzin vardı. Günlük ücretleri 2-7 akçeydi. Genelde her câmideki müezzin sayısı 1-5 arasındaydı. Nurbânû Sultan Câmii 8, Selimiye 16 ve Süleymâniye 24 müezzinle istisna teşkil ediyordu.²⁴

7'si dışında yirmi câmiye birer, Sokollu'nun Beckerek'teki câmii ise 2 hatip atanmıştı. Hatibi olmayanlar da câmi diye adlandırılıyordu ama demek ki bu câmilerde -mescidlerde olduğu gibi- cuma namazı kılınmıyordu. Süleymâniye ve Selimiye hatiplerinin günlükleri 30'ar akçeydi. Nurbânû Sultan Câmii hatibine yirmi, Lüleburgaz Sokollu Câmii hatibine ise 15 akçe ödeniyordu. Diğer hatiplerin ücretleri 2-10 akçe arasında değişiyordu.

Vâizlerin ücretleri ise, günlük 8-14 akçe civarındaydı. Zâten, câmilerin sâdece dokuzunda vâiz vardı. Ancak zâviye şeyhlerinden bir kısmı da câmilerde vaaz etmekle yükümlüydüler.

Hepsinde olmamakla birlikte, bu görevliler dışında bazı câmilere, ezan vakitlerini tesbit etmek üzere muvakkitler, bâzı câmilere konulan Kur'anların bakımı için hâfız-ı mesâhif ve mücellidler. câmi müdâvimlerinin su ihtiyacını karşılamak için sucular, çevrenin güzelleştirilmesi için bahçıvanlar, binânın bakımı için tamirciler, kapıcılar, bekçiler ve temizlik hizmetlileri de tayin edilmiştir.

Ne var ki bütün bunlar câmilerden ücret alan personelin, ancak %26'sını (1196'dan 321'ini) teşkil ediyorlardı. O hâlde, personelin %74'ü acaba ne yapıyordu? Genel bir ad altın-

22- Bkz. Ek. Tablo: I.

23- B. Yedişildiz, "Sosyal Teşkilâtlar Bütünlüğü...", s.219 vd.

24- Bu tebliğimi hazırlarken bu câmilere çok sayıda müezzin tayininin sebebini pek anlayamamış, bu tasarruf -nihaî bir çözüm olmamakla birlikte işsizlere iş temin ederek sosyal dayanışmayı temin etme gibi amaçlara veya gösterişe bağlanabileceğini düşünmüştüm. Ancak, sempozyum sırasında, mimari açıdan müezzin mahfilinin yeri ve akustik konusundaki tartışmalar, bende müezzin sayısının da câmiin iç hacminin büyüklüğü ve ses enerjisi ile ilgili olabileceği varsayımını doğurmuştur. Bu hususun akustik uzmanları tarafından değerlendirilmesi yerinde olur sanırım. Görülüyor ki, disiplinler arası incelemeler, gerçeğin ortaya çıkabilmesi için kaçınılmaz gözükmektedir.

da bunların hepsine birden okuyucu ve duacı diyebiliriz. Görevleri Kur'an'ın tamamını veya belli sû relerini, peygamber için yazılmış naatları belli zamanlarda okuyarak, hâsıl olan sevâbı öncelikle vakıf kurucusunun ve diğer Müslümanların rûhuna bağışlamak, devletin sürekliliği için duâ etmekten veya kurucular için nâfile namaz kılmaktan ibâretti. Bunlar arasında özellikle cüzhanlar yani cüz okuyucuları çoğunluğu teşkil ediyordu. Meselâ her gün Süleymâniye'de 120 cüzhan dört defa, Nûrbânû Sultan Camiinde 90 cüzhan üç defa, Erzurum Lala Mustafa Paşa Camiinde 60 cüzhan iki defa, Hadım İbrahim Paşa ve Kılıç Ali Paşa câmiileri ile Sokollu'nun Azapkapı, Lüleburgaz ve Halep câmiilerinde 30'ar cüzhan birer defa hatim indiriyorlar.²⁵

Mescidlere gelince, 15 mescidde 102 görevlinin çalıştığı anlaşılıyor. Bunların %35'i imam, müezzin ve kayyım olduğu halde, geriye kalanı, cüzhan ve aşırhan gibi okuyuculardır. Muhtelif mescidler arasında görevliler açısından büyük bir fark gözükmemektedir.²⁶

Duacı ve okuyucuların başka bir görev sahası da türbelerdir. Gerçekten, Barbaros, Kânûnî, Kadın Efendi, Pertev Paşa, Sokollu ve Şemsi Ahmed Paşa türbelerinde tam 377 kişi görevliydi. Bunlardan 74'ü türbedâr, buhurcu, saka ve bekçi, geriye kalan 303'ü ise okuyucu ve duacı idi. Meselâ Kânûnî Türbesi'nde, 90 cüzhan, sabah, öğle ve ikinci namazlarından sonra birer hatim indiriyor, ayrıca 40 hâfız, münâvebe ile gece-gündüz ara vermeksizin Kur'an okuyorlardı.²⁷

Câmi ve mescidler ile buralarda çalışan görevlilerin nisbeti açısından, daha önce yaptığımız iki araştırmanın sonuçlarını da gözönünde bulundurarak, asırlar arasında bir mukayese yapacak olursak şöyle bir tablo ile karşılaşırız. Osmanlılarda 1300-1453 yılları arasında, cami ve mescid başına ortalama beş görevli düşerken²⁸, 1534-1590 yılları arasında bu sayı altı misli artarak 30'a yükselmiştir.²⁹ XVIII. asırda ise, bu rakam 19'a düşmüştür.³⁰ Bu artışta en büyük payı duacı ve okuyucular oluşturduğuna göre, öyle zannediyorum ki bu tesbitler, zihniyet değişimleri ve tezahürleri açısından oldukça dikkat çekicidir. Bu değişme, İslâm'da mevcut olmayan ve geçimlerini dua okumakla sağlayan yeni bir dinî sosyal grubun ortaya çıkması sonucunu doğurmuştur.

2- Eğitim-Öğretim Kuruluşları:

Sinan'ın yaptığı eserlerden eğitim öğretime tahsis edilmiş olanlar arasında mektepler, medreseler, dârülhadîsler, dârülkurrâlar ve zâviyeler vardı. Vakfiyelerini incelediğimiz 14 vakıf kurucusu 22 mektep yaptırmıştı. Bunlara muallimhâne veya dârüttâlîm de deniliyordu. Bunlardan birisine, görevli atanmamıştı. 21'ine ise, aynı sayıda birer muallim ve birer kalfa (Halife) tayin edilmişti. Muallimlerin günlük ücretleri 4-10 akçe arasında değişiyordu. Kalfalar ise, 1-4 akçe arasında yevmiye alıyorlardı. Sokollu Mehmed Paşa yedi mektebinden Lüleburgaz'dakine, NurbânûVâlîde Sultân ise, Toptaş'ındaki mektebine birer hüsn-ü hat muallimi tayin etmişlerdi. Sokollu'nun Bosna Sokollu-Bey köyündeki mektebinde ise, 10 cüzhan görevliydi. Bir iki mektepte müezzin, ferraş ve bevvab da vardı.³¹

25- İncelediğimiz câmiilerdeki görevliler ve aldıkları ücretler için bkz. Tablo: II.

26- Mescitlerdeki görevliler ve ücretleri için bkz. Tablo: III.

27- Türbelerdeki görevliler ve ücretleri için bkz. Tablo: XII.

28- B. Yedi yıldız, "Vakfiyeler Çerçevesinde Türkiye'nin Kültür Hayatı", "IV. Vakıf Haftası", VGM Yayınları, Ankara, 1987, s. 23.

29- Yirmisekiz câmide 1196, onbeş mescidde ise 102 kişi görevliydi. Toplam 43 câmi ve mescidde 1298 görevli eder ki, müessesce başına 30 kişi düşer. Bkz. Tablo: II. III.

30- B. Yedi yıldız, "Vakıf müessesesinin XVIII. asır Türk toplumundaki rolü", VD, XVI, Ankara 1982, s. 15.

31- Mekteplerdeki görevliler ve ücretleri için bkz. Tablo: IV.

Genellikle bu mekteplerde fakir çocukların okutulması isteniyordu. Muallimlerin, müşfik ve halim olmaları, talim ve terbiye usullerini bilmeleri gerekiyordu. Çocuklara Kur'an, lügat ve sarf okutuluyor, dinî bilgiler veriliyor ve ahlâklarının yükselmesine çalışılıyordu. Genellikle her mektepte 30 öğrenciye bayramlarda kaftan (bogasi kapama), don, gömlek, takke, pabuç ve kuşak veriliyor, harçlık da dağıtılıyordu.

Vakfiyelerini incelediğimiz şahsiyetler, bu mekteplerden başka 15 tane de medrese kurmuşlardı. Sinan'ın yaptığı bu medreselerden her birinde ortalama 8-15 talebe öğrenim görmektedir. 15 medresenin toplam öğrenci sayısı 165 idi. Bunlar medreselerdeki hücrelerde yatıp kalkmakta, genellikle yemeklerini imâretlerde yemekte, ayrıca günlük 2-5 akçe arasında burs da almaktaydılar.

Medreselerin öğretim kadrosu ise, genelde müderris ve muîd'den ibaretti. Her medresede muîd mevcut değildi. Muîdlerin ücreti umûmiyetle günde 5 akçe idi. Sokollu'nun Azapkapı Medresesi muîdi 7, Selimiye muîdi ise, 9 akçe alıyordu. Muîdlerin vazifesi, müderrislerin anlattıkları dersleri talebelere tekrar ettirmekten ibaretti.

Müderrislerin ücreti, yevmi 20-60 akçe arasında değişiyordu. Bilindiği gibi Osmanlılarda medreseler, müderrisinin aldığı ücretle göre mertebelenmiştir. Müderrisler ilk göreve 20'li medresede başlıyor, sonra sırasıyla 30'lu, 40'lı, 50'li ve 60'lı medreselere tayin oluyordular. Her aşamada daha üst seviyede dersler okutuluyordu. Medreselerde sınıf değil, ders geçme sistemi vardı. İncelediğimiz medreselerden, II.Selim'in İzmir'deki medresesi 18, Sinan Paşa ve Hüsrev Paşa Medreseleri 25, Hadım İbrahim Paşa ve Sokollu Lüleburgaz Medreseleri 40, Barbaros, Semiz Ali Paşa, Sokollu Azapkapı Medreseleri 50, Süleymaniye, Seli-

miye ve NûrbânûVâlîde Sultan Medreseleri ise 60'lı medreselerdi. Sokollu Mehmed Paşa, İstanbul'daki medresesinin 50'lik müderrisliği boşalınca buraya Lüleburgaz'daki 40'lı medresesindeki müderrisin nakledilmesini hükme bağlamıştı. Görüldüğü gibi müderrisler, taşradaki medreselerde tecrübe kazandıktan ve olgunlaştıktan sonra, İstanbul medreselerinde görev alabiliyorlardı.

Sinan Paşa, kurduğu medresede çalışacak müderrisin "*her türlü fenn*"i bilmesini istiyordu. Kânûnî, medresesine "*elden ele dolaşan makbul kitapları*" okutmağa muktedir, "*aklî ve naklî fenleri tartışmaya (müzâkere-i fûnû-i makde ve menkâle)*" yetkili birinin müderris olmasını şart koşmuştu. Semiz Ali Paşa, müderriste "*Arapça ve edebiyat*" bilgisi arıyordu. Nûrbânû Vâlîde Sultân'a göre ise, müderrisin fâziletli, ilim ve irfanla ma'ruf, aklî fenlerde ve naklî ilimlerde seçkin, aslî ve fer'î ilimlerde akranlarından üstün, ahlâklı ve sevimli olması gerekiyordu.

Diğerlerinden farklı olarak, Selimiye Medresesi'ne bir muallim ile iki tane de kalfa tayin edilmişti. Demek ki, burası medrese öncesi eğitim ve öğretimi de kendi bünyesi içinde yaptırıyordu. Hepsinde olmakla beraber, medreselerin bir çoğunda eğitim-öğretim kadrosu dışında kapıcı ve süpürgeci gibi yardımcı hizmetliler de görev yapıyordu.

Medreseler konusunda iki husus dikkatimizi çekmektedir. Bunlardan birisi, Süleymaniye Tıp Medresesi ile ilgilidir. Sadece 8 talebenin eğitim öğretim gördüğü tıp medresesi müderrisi aynı külliyyede o günün sosyal bilimlerinin tahsil edildiği diğer medreselerinde çalışan müderrislerine nispetle oldukça düşük bir ücret almaktaydı. Öbürlerinin yevmiesi 60 akçe olduğu halde, tıp medresesi müderrisinininki 20 akçe idi. Demek ki, o dönemde üniversitenin temelini bugünkü Türkiye'de olduğu gibi tıp değil, sosyal bilimler oluşturuyordu.³²

32- Medreselerdeki görevliler ve ücretleri için bkz.Tablo: V.

Dikkatimi çeken ikinci husus ise şudur: Bilindiği gibi, Osmanlı eğitim sistemi hakkındaki genel tarih bilgilerimize göre, Kânûnî'ye kadar medreselerde aklı ve nakli ilimler beraber okutulduğu halde, bundan sonra aklı ilimler programdan çıkarılmış, dolayısıyla de ilim hayatı çökmüştür. Bu bilginin kaynağı Katip Çelebi'dir.³³ Aslında, medreselerin programının değiştirilmesi sözkonusu değildir.³⁴ Osmanlılar'da bunu yapacak bir merci de yoktur. Programların prensipleri vakfiyelerde belirtilmektedir. Meselâ, Kâtip Çelebi'nin övdüğü Fâtih Külliyesi programları hiçbir zaman değiştirilmemiştir. Kaldı ki, biraz önce de belirttiğimiz gibi, diğer medreselerin vakfiyelerinde de hemen hemen aynı prensipler vaz'edilmiştir: Teorik olarak medreselerde aklî ve nakli ilimler birlikte okutulacaktı. Öğretim kadrosu da esas itibarıyla ilk dönemlerde olduğu gibi, son dönemlerde de bir müderris ve bir muîd'den ibâretti. O halde, her müderris bildiğini okutacaktır. Öyleyse, medreselerdeki öğretimin kısırlaşmasındaki asıl faktör, programlardan ders kaldırılması değil, müderrislerdeki araştırma zihniyetinin kaybolması, mevcutla yetinme alışkanlığı ve giderek bilginin donması ve birikimin azalması³⁵, yukarıda câmiilerdeki görevlilerin atanmasıyla ilgili tahlil sırasında temas ettiğimiz ruh-madde dengesindeki bozukluğun medreselerde de kendisini göstermesi ve dikkatlerin daha çok öbür dünyaya yönelmesidir. Fakat bu tutum ve davranışın asıl sebepleri, henüz incelenmiş değildir.

Peygamberin hadîslerinin okutulduğu dârülhadîsler ile, kıraat imamlarının okuyuşlarına göre kur'an öğreten dârülkurrâlar üzerinde burada fazla durmak istemiyorum.³⁶ Bu se-

beple diğer bir eğitim-öğretim kurumu olarak bilinen zâviyelere geçeceğim.

İncelediğimiz örnekler arasında 11 zâviye vardı. Bunlardan ikisi Kânûnî'ye üçü Sokollu Mehmed Paşa'ya, ikisi Nurbânû Vâlide Sultân'a diğerleri ise Sinân Paşa, Hüsrev Paşa, II.Scelim ve Şemsî Ahmed Paşa'ya aitti. Bu zâviyelerin (hânkâh, tekye) başında bir şeyh bulunuyordu. Bunların ücretleri günlük iki-otuz akçe arasında değişiyordu. Söz konusu zâviyelerde kalan derviş veya müridlere de belli bir ücret ödeniyordu. Dervişler, müridlerin terbiyesiyle meşgul oluyor veya zâviyeye yakın câmiilerde cuma günleri vaaz etmekle yükümlü bulunuyorlardı. Gelen gideni misafir etmekte onların görevleri arasındaydı. Vakfiyelerde genellikle, tayin edilecek şeyhlerin, salih, muttaki, açık kalpli, temiz, ibadetine çalışan, dünyada az şeye kanaat eden, Rabbin takdir ve taksimine razı olan, yüksek seviyeli, herkes hakkında iyilik düşünen, herkesi doğru yola götüren, ilim ve ameli nefsinde toplamış, nasihat ve irşad kabiliyetine sahip kişiler olması isteniyordu.³⁷

Sinan Paşa vakfiyesi, XVI. asırda, bir zâviyenin işleyişini çok güzel anlatmaktadır. Bu vakfiyeye göre, Sinan Paşa'nın Beşiktaş'taki zâviyesinde bir şeyh ve 10 mürid görev yapıyordu. İlim ve tefsir ilminde mâhir olması gereken Şeyh, Seyyid Buhârî tarikatındandı. Zâviyenin 20 hücre ve 10 odası vardı. Odalarda 10 mürid oturuyordu. Müridlerden biri zâkirbaşı, biri vekilharç, biri aşçı (tabbah), biri de temizlikçi ve su taşıyıcı (ferraş-âbkeş) idi. Bunlar, ikişer akçe yevmiye alıyorlardı. Birer akçe yevmiye alan 6 mürid ise, zâviyenin diğer işlerini yapıyorlardı.

33- Mizanü'l-Hakk fi ihtiyârî'l-ahakk, yayına Hz.O.Ş.Gökyay, İstanbul 1972, s.9.

34- Krş.H.Atay, Osmanlılarda yüksek din eğitimi, İstanbul 1983.

35- Burada sözkonusu olan değişme değil, değişmemedir. Krş.A.H.Lybyer, Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetimi (Çev.S.Cilizoğlu), İstanbul 1987, s.192, 202.

36- Bunların teşkilâtları, personeli ve personelin ücretleri için bkz. Tablo: VI ve VII.

37- Zâviye görevlilerinin sayısı ve ücretleri için bkz.Tablo: VIII.

Müridler sabah namazından sonra, Kur'an'dan belli miktarlarda bazı sûreleri³⁸ okuyorlar, sonra şeyh dört ve müridler ikişer rekât nâfile namazı kılıyorlardı.³⁹ Bundan sonra, vâkıfın ruhuna dúa ediliyor, yemek yeniyor ve yemek duâsı yapılıyordu.

Öğle namazından sonra şeyh ve müridler dörder rekât nâfile namaz kılıyor⁴⁰, duadan sonra, yine Kur'an'dan belli âyetler okunuyor⁴¹ ve 70 kere sâlavât getiriliyordu.

İkinci namazından sonra ise, sadece belli sûreler okunmakla yetiniliyor⁴² ve 70 kere istiğfar çekiliyordu. Duâ yapıldıktan ve kâsîdeler (mücebbeât-ı aşer) okunduktan sonra, gün batımına kadar zikir çekiliyordu.

Akşam namazından sonra kılınacak nâfile namazın sayısı 6 rekattı.⁴³ Buna da yine Kur'an'dan bazı sûrelerin okunuşu⁴⁴ ve 70'er kere Kelime-i Tevhid çekilişi takip ediyordu.

Yatsı namazından sonra, nâfile namazı kılınıyor⁴⁵ ve 70 kere istiğfardan sonra, Kur'an'dan sûrelerin okunuşu, salâvat, lâhâvle, zikir ve duâ birbirini takip ediyordu.⁴⁶

Zaviyelerin aydınlanması, şeyh ve müridlerin yemekleri ve kuruluşun diğer masrafları

rı için de ödenekler ayrılmıştı. Zaviyelerdeki şeyh ve müridler, şüphesiz bu son derece disiplinli ibâdet ve duâ faaliyetleri yanında, sosyal yardımlaşmayı ve insanlara hizmeti zevk edinmiş kişiler olarak, gelen gidene ağırlamakla ve bizzat kendileri örnek olmak şartıyla, temas kurdukları kişilerin ruhî eğitimleriyle de meşgul oluyorlardı.⁴⁷

3. Diğer Sosyal Kuruluşlar:

Konuşmamın son bölümünde, imâret, kervansaray ve dârüşşifâ gibi diğer sosyal kuruluşlara temas etmek istiyorum.

İncelediğim vakfiyelerdeki verilere göre, on imâret hizmete açılmıştı. Bunlar, Barbaros, Süleymâniye, Pertev Paşa, Sokollu'nun Lüleburgaz, Vişegrad ve Payas, II.Selim'in Konya, Nurbânû Sultan'ın Üsküdar ve Lapseki imaretleriyle Şemsî Ahmed Paşa'nın Gerede ve Bolu imaretleriydi. Barbaros'un tesisi, vakfiyedeki adıyla bir aşhâneden ibâretti. Burada sâdece cuma ve pazartesi geceleri talebeleri zerde ve pilav ikram ediliyordu.

Diğer imâret binaları, vakfiyelerdeki verilere göre, genellikle, mutfak, yemekhane (me'kel), kiler, anbar, ahır, tuvalet ve odunluk ile misafirlerin yatacakları tabhâne odalarının

38- 1 Fâtiha (1), 1 Yâsin (XXVI), 1 Şems (XCI), Duhâ (XCIII), 1 Kadir (XCII), 1 Beyyine (XCIII), 4 Zilzal (XCIX), 3 Kurcüş (CVI), 4 Kâfirûn (CIX), 4 Nasr (CX), 12 İhlâs (CXII), 2 Muavvazeteyn (CXIII-CXIV), 7 istigâse duâsı ve bir En'am (VI). Parentez içindeki romen rakamları sûre numaralarını göstermektedir.

39 Şeyh birinci rek'atta kâfirûn (CIX) sûresini, ikinci rekatta Kâf (L) sûresinin 109.âyetini, üçüncü rek'atta üç kere ihlâs (CXII) sûresini, dördüncü rek'atta ise ikişer defa muavvazeteyn (CXIII-CXIV) sûrelerini okuyordu. Müridler ise Fâtiha'dan sonra beşer kere ihlâs okuyorlardı.

40 Bu namaz, Fâtiha ve İhlâs okunarak kılınıyordu.

41 Birer Fâtiha ve Müzemmil (LXXIII), üçer İnşirah (XCIV), Onbirer Kadir (XCVII).

42 Fâtiha, Fetih (XLVIII), Nebe (LXXVIII), Oniki İhlâs (CXII).

43 Her rek'atta Fâtiha ve üçer İhlâs okunacaktı.

44 Secde (XXXII) ve Mülk (LXVII) sûreleri.

45 İlk iki rek'atta, Fâtiha ve beşer Kâfirûn, diğer iki rek'atta da Fâtiha ve üçer İhlâs okunuyordu.

46 Bir Yâsin (XXVI), bir Duhân (XLIV) bir Vâkı'a (LVI), üç İhlâs (CXII), İkişer Muavvazeteyn (CXIII-CXIV), yirmişer Salâvat, yetmişer Lâhâvle zikrullah ve duâ.

47 Bu zâviyenin işleyiş mekanizmasını XIV.asırdaki bir zâviyenin işleyiş mekanizması ile karşılaştırabilmek için bkz.B. Yediyıldız, "Niksarlı Ali Pehlivan'ın Dârü's-sulehâsı", Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat, Ankara 1988, s.281-290.

dan müteşekkildi. Şüphesiz bu imâretler gerekli eşya ile donatılmış olup, yeterli erzak da mevcuduna göre satın alınıyordu.

İmâretlerin fonksiyonu, içinde bulunduğu külliye personeline, fakirlere ve ister fakir ister zengin olsun bütün misafirlere yemek vermektir. Ayrıca misafirler imâretin tabhâne odalarında konaklayabilmekteydiler.

İncelediğimiz on imârette 259 görevli çalışıyordu. Bunların imâretlere göre dağılımı 6-50 kişi arasında değişiyordu. Her imâretteki görevlilerin başında, imâretin her türlü işinden sorumlu olan bir şeyh vardı. Şeyhlerin günlük ücretleri 2-20 akçe arasındaydı. Vakfiyelere göre imâret şeyhlerinin "güler yüzlü ve hoş huylu", "doğru, dindar, halîm, mütevazî, kanaatkâr, yumuşak sözlü, uysal, kalp kırmaktan çekinen, asabî değil geniş kalpli" olması gerekiyordu. Seyh

dışında imâretlere, erzakın satın alınması, taşınması, muhafazası, ayıklanıp temizlenmesi, pişirilmesi, pişen yemeğin misafirlere dağıtılması, her türlü temizlik, aydınlanma ve ısıtma işleri için bir çok görevli tayin ediliyor, bunların ücretleri de vakıflarca ödeniyordu.⁴⁸

Vakfiyelerde, imâretlerde pişirilecek yemekler ve bunlar için satın alınacak malzeme en ince teferruatına kadar anlatılmıştır. Pişirilen yemek türleri, pirinç veya buğday çorbası, koyun eti, dâne, zerde, ekşi-aş ve zerbac'tan ibarettir. Sabah kahvaltılarında ise daha ziyâde sâde yağ ve bal veriliyordu.⁴⁹

Acaba bu imâretlerde yemek yiyenlerin sayısı ne kadardı? Süleymâniye İmâreti'nde, külliye çalışan 750 personel dışında, hergün gelen misafirler için 40 sofralık yemek pişiriliyordu. Vakfiyeye göre bir sofraya beş kişiydi. Bu hesaba göre, Süleymaniye

48 Bu kuruluşlarda çalışan görevliler ve ücretleri için bkz.Tablo:IX.

49 Süleymâniye imâretinde, vakfiyeye göre bir gün için alınan malzeme şöyledir: 30 İstanbul kilesi hâlis un, 320 vukiyye koyun eti, 70 vukiyye 2 şinik çorbalık pirinç, 70 vukiyye çorbalık buğday, 10 vukiyye 2 şinik tuz, 3 şinik nohut, 40 dirhem fülül, 5 dirhem mestaki (sakız), 15 rukiyye piyaz, 100 dirhem kemun, 10 vezne odun. Ramazan ve cuma geceleri ve mübârek gecelerde pişirmek üzere, dâne için 23 kile pirinç, bir kile pirinç için 3 vukiyye olmak üzere 69 vukiyye sâde yağ; zerde için 7 kile pirinç, her kile için 2 vukiyye olmak üzere 14 vukiyye sâde yağ, her kile için 9 vukiyye olmak üzere 63 vukiyye asel, 30 dirhem za'feran; zürbâ (zirbâc, zireba; argo. zırva) için 90 vukiyye asel 120 dirhem za'feran, 40 vukiyye nişasta. İmârete gelen misafirlerin ziyâfeti için, adam başına 50 dirhem asel, hergün beş adama bir sofraya hesabınca 40 sofralık dâne pişirilecek (her sofraya 300 dirhem pirinç, sekizer sofraya birer dirhem fülül, bir kile pirince dört vukiyye yağ konulacak); zerde için her sofraya 150 dirhem pirinç ve 150 dirhem asel, sekiz sofraya bir dirhem za'feran ve her kile pirince iki vukiyye yağ; Çorba için her sofraya 50 dirhem pirinç, 25 dirhem mevz-i sürh ve 200 dirhem mevz-i siyah, 25 dirhem âlâyi siyah ve kifâyet miktarı nâne; misâfirin eşrafına, her sofraya birer tabak ile ikişer akçalık paça; vâcibü'l-riâye olanlara 30'ar dirhem asel; perverde (bir çeşit tatlı) için 100 vukiyye kabak ve 100 vukiyye asel ve yeteri kadar tarçın ve karanfil; turşî-i engür ve diğer şeyler için de 3000 akçe harcanacak. Misâfirlerin hayvanlarına birer şinik arpa verilecek. Odaların aydınlanması için de 25'er dirhem revgan'ı pih verilecek.

Sokollu Mehmed Paşa'nın Payas'taki imâretinde günde iki defa yemek pişiriliyordu. Sabahları pirinç çorbası, akşamları buğday çorbası veriliyordu. Perşembe günleri bir hafta dâne ve zerde diğer hafta dâne ve zenbaç ikram olunuyordu. Günlük malzeme alımı ise şöyleydi: 40 vukiyye koyun eti, 5 kile elenmiş dakik, 2 kile pirinç, 1,5 vukiyye tuz, 1,5 vukiyye piyaz, 1,5 vukiyye nohut, 1,5 vukiyye buğday; dâne için 10-20 vukiyye pirinç, 37 vukiyye sâde yağ. Zerde için 10-15 kiyye pirinç, 10-15 kiyye asel, 300 dirhem rugan-ı sâde, 50 dirhem za'feran. Zerbac için, 5 vukiyye nişasta, 4 kiyye asel, 2 kiyye mevz-i sürh, 2 kiyye kayısı kayısı, 2 kiyye badem, 5 dirhem za'feran, fülül.

Yine Sokollu Mehmed Paşa'nın Lüleburgaz imâreti için her gün çorba, dâne, zerde ve zerbac pişirmek üzere, 30 kiyye koyun eti, 7 kile dakik, 2 kile aşlık buğday, 6 kile pirinç (4,5 kile dâne, 1,5 kilesi zerde için), 13 vukiyye rugan-ı sâde, 12 vukiyye asel, 200 dirhem rugan-ı sâde, 2 vukiyye nohut, 2 vukiyye piyaz, 7,5 vukiyye un (ekmek için), 10 dirhem fülül, 5 vukiyye mevz-i sürh, 35 vukiyye mevz-i siyah, 5 vukiyye incir, 2 vukiyye hâdem, 15 dirhem za'feran, 7 vukiyye nişasta, 5 vukiyye zerdâlu, 5 vukiyye kayısı satın alınıyordu.

Bu imâretin demirbaş eşyası arasında ise şunlar vardı:

60 demir sini, 50 tepsi, 140 çorba tası, 6 büyük kazan, 9 tencere, 2 bakraç, 5 sacayak, 3 kevgir, 1 büyük leğen, 23 kepçe, 1 satır, 1 etbiçağı, 1 kantar, 1 balta, 1 kepçe, 3 güğüm, 1 kazan, 1 tas, 1 bakraç, 1 balta, şemhâne, bozahâne ve debbağhanede 5 kazan, şem'kefçesi; serhânedede, beş kazan, 4 kepçe, bıçak, iki demir şiş.

İmâretinde günde 900-1000 kişi yemek yiyordu.50 Nûrbânû Vâlide Sultan İmâretinde ise misafirlerle her gün 56 sofraya kurulmaktaydı ki, bu 280 kişi eder. Buna 250 kişilik külliye personelini de katarsak burada yemek yiyenlerin sayısının 538 kişi olduğu anlaşılır. Her imâret için ortalama 500 kişi düşünülürse, 10 imârette toplam hergün beşbin kişinin yemek yediği söylenebilir. D.'Ohsson, XVIII. asırda İstanbul'daki imâretlerde hergün 30 binden daha fazla kişinin yemek yediğini belirtmektedir⁵¹.

İmâretler daha ziyade şehir içinde ve külliye bünyelerinde inşa edildikleri halde, kervansaraylar genellikle şehirlerarası yol güzergâhlarında kurulmuşlardı. İşleyişleri aşağı yukarı imâretler gibiydi. Gelen giden yolcuları doyuruyor ve misafir ediyorlardı. Meselâ Pertev Paşa'nın İzmit'teki oniki ocaklık kervansarayının durumu böyleydi. Sokollu Mehmed Paşa ise, Lüleburgaz ve Vişegrad'daki kervansaraylarına sadece birer kapıcı tayin etmişti. Kapıcı aynı zamanda temizlik işlerinden de sorumluydu. Yolcuların yemek ihtiyaçları, bitişikteki imâretlerde karşılanıyordu. Bu kervansaraylar, diğer imâretlerdeki tabhânelerin vazifesini görmekteydiler.

Buraya kadar anlattığımız müesseseler, sağlıklı insanların, ruhî, zihnî, fikrî ve bedenî ihtiyaçlarını karşılamak, onları her bakımdan mutlu kılmak için tesis edilmişlerdi. Sağlıklı insanlar bu derece düşünülünce, hastaları unutmak elbette mümkün değildi. İşte onlar için de dârüşşifâlar inşa edilmişti. Sinan'ın yaptığı ve bizim vakfiyesini incelediğimiz üç dârüşşifâ vardı. Bunlar, Süleymaniye, Mekke'de Sokollu ve Üsküdar'da Nurbânû Vâlide Sultan dârüşşifâlarıdır. Bu üç dârüşşifâda 63 personel görev

yapıyordu. Tabiplerin ücreti 15-30 akçe, göz doktorlarının ve cerrahların ki ise 3-6 akçe arasındaydı. Bu kuruluşlarda 3-4 akçelik yevmiye ile eczacılar da görevlendirilmişti. Şüphesiz muhtelif vazifeleri ifa eden geniş bir hizmetli kadrosu da vardı.⁵²

Görevlilerin hususiyetleri vakfiyelerde ayrıntılı bir biçimde anlatılmıştır. Meselâ Nurbânû Sultan'ın vakfiyesine göre, tabiplerin, tıp ilminde yetkili, teşrihte (açma, otopsi, anatomi) mahâretli, kendisine saygı duyulan, bilgilerini tecrübe ve ameliyat ile sağlamlaştırmış, sanatının kâidelerini tecrübe süzgecinden geçirmiş, tabâbet ve hikmetin bütün inceliklerine vâkıf, psikolojik durumları çok iyi anlayan, ilaç verirken tatlılıkla ve yumuşaklıkla hareket eden, ilâç imâlinde tecrübeli, hangi ilacın hangi hastalığa iyi geleceğini hem nazârî hem de uygulama açısından iyi bilen, âcizlik ve tembelliği kendilerine reva görmeyen, hastaların tedavisinde en güzel tedbirleri alan, hastalara yumuşak davranıp, onlara yakını gibi nezâket gösteren, onları sık sık yoklayıp hallerini sonra, hastanın durumu tabibin gelmesini icap ettirdiği vakit derhal koşan kişiler arasından seçilmesi gerekiyordu. Görüldüğü gibi, tabipte aranan bu hususiyetler, çağdaş tıp ve insanlık anlayışından farksızdır.

Sözlerimi bitirmeden evvel sonuç olarak şunu belirtmek istiyorum: XVI. asırda, vakıf ruhu ve vakıf medeniyet atmosferi içinde, "herkesin (ve her milletin) yöneldiği bir yönü ve yöntemi vardır. Söz hayrat yapmaya koşun, bu hususta birbirinizle yarış edin..." (Kur'an II/148) emrine uyan insanların sunduğu maddî imkanları, Sinan ve çağdaşı diğer ustalar, insanın kafasını, gönlünü ve bedenini huzura kavuşturmakla gö-

50 İmârette yemek yiyenlerin sayısını, imârette pişen ekmeğin sayısından da çıkarmak mümkündür. Süleymaniye imâreti için ekmeğin pişirmek üzere günde 30 kile hâlis un alınacağı şartı vardır. Burada her kilenin 20 vukiyye ve her vukiyyenin de 400 dirhem olduğu açıklanmış ve ekmeğin de 100 (321,25 gr.)'er dirhem olması istenmiştir. Bu verilere göre imârette her gün 2400 ekmeğin pişirildiği anlaşılmaktadır. Bir kişinin günde iki ekmeğin yiyeceğini düşünürsek, imârette hergün 1200 kişinin, eğer bir kişi için üç ekmeğin hesaplırsak 800 kişinin yemek yediği ortaya çıkar ki, yukarıdaki 900-1000 kişi hesabı gerçekçi gözükmektedir.

51 M.D'Ohsson, Tableau général de l'Empire Ottoman, Paris 1787-1828, c.II, s.461.

52 Personel ve ücretleri için bkz.Tablo:XI.

revli birer sanat âbidesine, bugün herkesin hayranlıkla seyrettiği şaheserler hâline dönüştürmüşlerdir. Bu sanat eserlerinin tam anlaşılması için, kuruldukları ve kuruluş gayelerine uygun olarak işledikleri dönemlerde, bu yapılar içinde ve çevrelerinde cereyan eden sosyal ve kültürel hayatın da eserleşmesi gerekiyor. Tıpkı

Drina Köprüsü gibi...⁵³ Bu eserler şimdiye kadar çoktan yazılmıyordu. Amma olmadı. Burada sizlere ben böyle bir eser sunmak isterdim. Ne yazık ki istemek yetmiyor ve ilk denemelerde mükemmelle ulaşmak mümkün olmuyor....Görüleni ve duyulana eserleştirebilmek için araştırmacılığın yanında biraz da sanatkâr olmak gerekiyor...

TARTIŞMA

BAŞKAN- Konu üzerinde tartışma için söz isteyen arkadaşımız var mı?

Buyurun Sayın Hanımefendi.

Ayhan DÜRRÜOĞLU- Cumhuriyet devrimizde, Anadolu'da mevcut vakıf eserlerimizin büyük bölümü mazbutaya alınmış bulunmaktadır. Ancak, evladı evlat, ekber ve erşedlere intikal eden bir kısım mülhakada kalmış vakıflar da mevcuttur. Mülhakada kalmış olan, yine de büyük bir kıymet ihtiva eden bu vakıflar hakkında, tam mânâsıyla bir araştırma yapılmış, nerelerde ne olduğu tespit edilmiş midir?

Dün, Sayın Arkadaşım Sadi BAYRAM Bey'in, Sinan Fotoğraf Sergisinde, -Sayın Bakanımızın da işaret ettiği veçhile Sinan'a ait bir vakıf eserin önünde, biçimsiz, yeni inşa edilmekte olan bir inşaat görülmüş ve bunun oradan kaldırılması lüzumuna, Sayın Bakanımız tarafından da işaret edilmişti. Ben de sergiyi gezerken, yanlarına yakın olduğum için, tesadüfen bunu duydum ve memnuniyetle hissettim ki, tarihi eserlerimiz korunmakta ve onların mülhakada kalmış olanlarının dahi kaybolmaması, biçimsiz inşaatlarla muhat edilmemesi için dikkat sarf edilmektedir artık. Artık diyorum; çünkü, Sayın Feramuz Beyefendi de bilirler, 30 senelik bir mülhakada kalmış bulunan eserler hakkında, 30 senelik bir ihmâl mevcuttur ve çok kıymetli bazı atayadigâri külliyelerimiz yok olmuş, yerine yeni binalar yapılmış, arazi haline getirilmişlerdir. Çok şükür ki, bugün, bu dikkat ve itina sürmektedir.

Efendim, İbni Sina'dan beri, yabancı dillere olan Osmanlı'nın hâkimiyeti ve merakı, ilmî bir şekilde tespit edilebilir. Biliyorsunuz, İbni Sina "Aduçenna" adıyla, 10 uncu yüzyıldan itibaren 900 yıl, 1875 tarihinde Sorbonne Üniversitesinde Felsefe kürsüsü Profesörü Ernest Troland tarafından "İslâm felsefe ve kültürü muzafferane Sorbonne'a girmiştir" denilinceye kadar, dekanlıklar halinde, kürsüler halinde, kimya, fizik, matematik, felsefe, tıp, hatta müzik dahil bütün dallarda okutulmuştur. Nitekim, Osmanlı Padişahı Sultan Abdülaziz'in Fransa ve İngiltere seyahatlerinde tercüman kullanmadığını görüyoruz. Babaannemin kardeşi Şeker Ahmet Paşa, Louvre Müzesinde lejyon d'honneur nişanı almış ve Birinci Şansölye Bismark ile ahbaplık temin etmiş, hep kendi dillerinde konuşarak bunlar yapılmıştır ve bir saatte portresini yaparak, Almanya'dan da Hohenzolern ve nişanlarla taltif edilmiştir.

53- Burada incelediğimiz Vakfiyelerde, altı çeşme ve iki tane de köprü geçmektedir. Bu köprülerden birisi, Vişegrad'daki Sokollu Mehmed Paşa Köprüsü'dür. Bu köprü bilindiği gibi Yugoslav yazar İvo Andrić'in çocukluğunun geçtiği Vişegrad Kasabasının Osmanlı idaresi altında geçen hayatını konu edinen Drina Köprüsü adlı meşhur romanının (1943) mihrini teşkil eder.

Şeyhülislam sülalesinin, mecelle ilmini vazettiğini görüyoruz. Sayın Hocamız dediler ki, “*Medresedeki çöküşün sebebi hâlâ bilinmiyor*” Bugün, bütün dünyada çok kıymetli ilim adamları Müslüman olmaktadır. Demek ki, Kur’an-ı Kerim’in temelinde mevcut, biraz önce buyurdukları ilmî hadiselerden hareketle Müslüman olmaktadır. Demek ki, medreselerde bu ilmî konular, Kur’an-ı Kerim’in temelinden gelen konular yok edildikten sonra bir inkıraz vücut bulmuştur. Nitekim, Kanunî Sultan Süleyman devrindeki fıkıh ilmi ve mecellenin hâkimiyeti, Amerika’ya kadar intikal etmiş olup Amerika’da Assamble binasında, Kanunî Sultan Süleyman’ın dünyada ilk kanun va’z eden padişah olarak çok büyük bir madalyonu bulunmaktadır ve Profesör Naili KÜBALI, Türkiye’yi temsilen gittikleri kongrede, kendileri en ön sıraya oturtulurken, “*Yerinizi aynı zamanda kanun yapan padişahınızın yeri*” denmiştir.

Binaenaleyh, şuraya intikal etmek istiyorum, bugün dahi biz, Kur’an-ı Kerim’i ilmî açıdan bilememekte ve orta tedrisat dahil, okullarımızda tedris edememekteyiz. Binaenaleyh, bizi çökerten hadise, ilmî verilere dayanan Kur’an-ı Kerim’in tam anlaşılır halden çıkarılmış olmasıdır zannediyorum. Sayın Hocam, acaba bu böyle midir?

Teşekkür ederim.

BAŞKAN- Teşekkür ederiz efendim.

Sayın Hocamız Prof.Dr.Şaban KARATAŞ, buyurun efendim.

Prof.Dr.Şaban KARATAŞ- Sayın Başkan, böyle güzide bir heyetin huzurunda, bir hususun zapta geçmesini temin için huzurunuzu işgal ediyorum. O da şudur: Efendim, 12 sene kadar önce, Türk Televizyonunda, Leonardo Da Vinchi ile ilgili bir film seyrettikten sonra, “*Biz niçin Mimar Sinan için böyle bir film yapmayalım*” diye harekete geçtik. Devlet içinde önemli fonksiyonları olan ve devlete nispetle bir hayli yüksek olan bazı çevrelerden tepki aldık. Endişe ediyorlardı; sebebi de, “*Efendim, Mimar Sinan Ermeni menşelidir, başımıza iş çıkarmayın*” gibi düşüncelerdi. Bunun üzerine, merak ettik, inceledik; şimdi onu arz edeceğim. Arkadaşlarımız, Kayseri tapu tahrir defterlerini inceleyerek, Mimar Sinan’ın dedesinin adının Doğan olduğunu, Peçenek Türkü olduğunu ve amcalarının da Türk ismi taşıdığını tespit ettiler. Oğünden bugüne kadar, -ben tabîî bu konuların yeni öğrencisiyim, çok fazla takipçisi de maalesef olamadım- bu hususta hâlâ bir tereddüdün devam ettiğini zannediyorum. Hatta, son çevrilen filmde de, şüpheli olmam için sebepler var; bir yerde bir makaslama işareti gördüm; ihtimal ki, yine Mimar Sinan’ın Ermeni’den devşirme olduğuna dair bir kaydı veya bir kareyi kesiyorlardı. Bu hususu, buradaki güzide heyetin bilgisine arz ederim. Zapta geçmesini temin ettiğim için de bahtiyarım.

Teşekkür ederim.

BAŞKAN- Teşekkür ederim Sayın Hocam.

Buyurun efendim.

Gülgün ERİŞEN- Muhterem büyüklerim, arşiv araştırma birimi şefi olarak, değerli hocalarımıza teşekkürlerimi arz etmek vazifemizdir.

Kendilerinin değerli tebliğleriyle ve lütuflarıyla bizim araştırmalarımız gün ışığına çıkmış ve

kıymet kazanmıştır. Arkadaşlarım adına tekrar teşekkür eder, hürmetlerimi sunarım.

BAŞKAN- Teşekkür ederim Gülgün Hanım.

Buyurun efendim.

Prof.Dr.Mehmet Altay KÖYMEN- Ben, uzun müddet Selçuklular devri üzerinde çalıştım, Selçuklu vakfiyeleri üzerinde durdum; hatta, Ecnebi memleketinde yapılan bir kongrede, Selçuklu Vakfiyeleri hakkında tebliğ sundum.

Burada, arkadaşlarımın tebliğlerinden çok faydalandım. Yalnız beni üzen nokta, bütün Osmanlı vakıf eserlerinin, Selçukluların devamı olduğu üzerinde pek durulmadı. Halbuki ben, sunduğum bir tebliğde, Alman Profesörü Huterot'un bir eserine dayanarak, Selçuklu Kervansaray Sisteminin, dünya tarihinde bir örneği olmadığını anlattım. Bu hususu bilhassa belirtmek istiyorum. Arkadaşlarımız, bilhassa genç profesörler, genetik metodu ihmal ediyorlar.

Ben bu konuda 44 yıl çalışmış olmama rağmen, Osmanlı Vakfiyelerini pek bilmiyordum; ama, şimdi bir fikir sahibi oldum, faydalandım. Bilhassa rica ediyorum, hazırlanan tebliğlerde menşec dikkat etmek lazım. Her şey Selçuklulardan başlıyor, Selçuklular bu vatana kurmasalardı ne Osmanlılar olurdu, ne Osmanlı müesseseleri olurdu.

Teşekkür ederim.

BAŞKAN- Sayın Hocamıza teşekkür ediyorum.

Buyurun efendim.

Prof.Dr.Kazım Yaşar KOPRAMAN- Sayın Bahaeddin Bey kardeşime, bu fevkalade dakik tebliği için teşekkür ediyorum. Fevkalade güzel neticelere varmışlar.

Medreseler bahsinde, zannediyorum zaman darlığı nedeniyle kitaplardan bahsedemediler. Bu kitapların hangi dilde olduğu, hangi dillerden tercüme edildiği, kimler tarafından şerh edildiği, kimler tarafından okutulduğu, o medresedeki müderrislerin olduğu kadar, talebelerin yetişmesi, fikri ve ilmî zeminini tespit etmek bakımından da fevkalade değerlidir ve bu kitapların hepsi birer birer vasfedilmiş (tarif edilmiş) bunların koruyucusu olarak da insanlar görevlendirilmiştir.

Teşekkür ediyorum.

BAŞKAN- Teşekkür ederiz efendim.

Buyurun Sayın ÇEVİK.

Doç.Dr.Kemâl ÇEVİK- Sayın Başkan, gerçekten bugün çok değerli tebliğleriyle bizleri tenvir eden değerli bilim adamları, değerli dostlarıma teşekkür ediyorum.

Belki biraz teknik bir konu; arkadaşlarımızından birisi akar konusu üzerinde durdular, diğeri hayrat konusu üzerinde durdular. Bir konuya ışık tutması bakımından, tarihî gelişimi itibariyle acaba

Efendim, böyle büyük bir tarihî, böyle derin ve güzel bir tarihi, bugün topluluğumuza bir defa daha yaşatmış ve ruhunu, güzelliğini, büyüklüğünü tattırması için Sayın ATEŞ, ' e Sayın YEDİYILDIZ'a teşekkür ediyorum.

Sizlere de katkılarımız ve dinlemek lutfunda bulunduğunuz için ayrıca teşekkürlerimi arz ediyorum.

akarlarla mazbut arasında ayırım yaparken, hangi kriterleri tespit edebiliriz? Bu konuda bir açıklama yaparlarsa müteşekkür kalacağım.

Teşekkür ederim.

BAŞKAN- Teşekkür ederiz efendim.

Buyurun efendim.

Prof.Dr.Bahaeddin YEDİYILDIZ- Efendim, değerli konuşmacılara soruları ve katkıları için teşekkür ederim. Zaten, çoğu soru niteliğinde değildi, katkı idi.

Sayın KÖYMEN Hocama ayrıca teşekkür ediyorum; çünkü, burada yapılan uzun bir tarihi süreç içinde vakıfları anlatmak değil, sadece belli bir tarih kesiti içinde tahlildir. Yoksa, bunların kökünün Selçuklulara dayandığını zaten herkes bilmekte ve kabul etmektedir. O konuda kesinlikle bir tereddüt yok.

Medreselerin eğitim, öğretim açısından, ilim açısından çökmesi meselesinde bir soru soruldu. Bu konu, burada cevap verilebilecek gibi değil; şimdye kadar medreseler hakkında yazılan kitaplarda bunun cevabını bulmak mümkün değildir, tahliller yapılmamıştır henüz ve şunu ilave edeyim: Sayın KOPRAMAN'ın belirttikleri, medreseler içinde yazılmış, okunmuş, çoğaltılmış, kitaplar incelenmedikçe, tahlil edilmedikçe, neticeleri ortaya konmadıkça bu sorunun cevabını vermek mümkün değil. Ki, bugün bu kitaplar, kütüphanelerimizin mutena köşelerinde saklanmaktadırlar, incelenmemekte saklanmaktadırlar ve dünyanın en zengin yazma koleksiyonlarını oluşturmaktadır.

Akar-Hayrat meselesine gelince, oldukça kesin ayrılır akarlar hayrat; çünkü, genelde vakfiyelerde veya vakıfla ilgili diğer kitaplarda, akardan "*Hayri müesseselere, yani hayrata gelir temin etmek üzere kurulmuş, kiraya verilmiş ve gelir getiren binalar, arsalar, köyler, tarlalar kastedilmektedir*" çünkü, akar kelimesi zaten gelir mânâsına geliyor; akar oradan, Akaretler semti oradan gelmektedir, çünkü orada yapılan binalar kiraya verilerek gelir getiren binalardır. Hayrat ise, cami, medrese ve diğer sosyal kuruluşlardır; ki buralarda, herhangi bir ücret yoktur, buralara tayin edilen görevlilerle topluma çeşitli hizmetler sunulmaktadır. Aradaki fark budur; bizim anladığımız ve kullandığımız.

BAŞKAN- Teşekkür ederiz efendim.

Buyurun.

Prof.Dr.Kazım Yaşar KOPRAMAN- Efendim, mesela hamam bir hayır müessesesi değildir; ama hayratın devamı için, gelir temin edilen bir müessese olarak kabul ediliyor. Ben de Bahaeddin Beyle aynı görüşteyim bu konuda.

Prof.Dr.Bahaeddin YEDİYILDIZ- Müsaadenizle şu hususu da ifade edeyim: Mesela bir hamam, hayrat hamamları vardır, akar hamamları vardır. Hayrat hamamda, gelen kişilerin yıkanmasından ücret alınmaz; her türlü temizliğini yapar, çıkar gider, bedavadır. Akar hamamlar, icara verilir, gelir getirir. Dolayısıyla oraya giden kişi, parasını ödeyerek yıkanır. İki arasındaki fark o.

BAŞKAN- Buyurun efendim.

Doç.Dr.Kemal ÇEVİK- Konunun önemine binaen tartışılmasını istihham etmişim, sebebi de şu: Bir kere akar malların zilyetlik sebebiyle iktisabı söz konusu; fakat, hayratların iktisabı söz konusu değil; yani, zamanaşımı ile hayrat mallarda mülkiyetin intikali söz konusu değildir. Bu bakımdan, tapu kayıtlarına bakıyoruz, bazı hayrat hanesinde akar yazıyor, bazı akarlar da hayrat olarak değerlendirilmiştir. Artık, 2 bin yılına geliyoruz, doktrinde kesin kriterlerin ortaya konması bizlere de ışık tutacaktır. Bu bakımdan, değerli bilim adamlarımıza bu soruyu tevcih etmiş bulunuyorum.

Teşekkür ederim.

BAŞKAN- Teşekkür ederim Sayın ÇEVİK.

Özellikle vakıf mallarının bugünkü toplumda kullanılma gayesini tespit etme açısından sorunuz çok önemliydi. Tekrar teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Kazım Yaşar KOPRAMAN- Efendim, konuya açıklık getirmek bakımından bir ilave yapmak istiyorum.

Umumiyetle akarların hayrata icare tarikiyle gelir getirmesi şartı koşulmuş vakıfnâmelerde. Mesela, ben kira ile oturduğum eve nasıl tesahub edemez isem, vakıfnâmedeki vâkıfın şartı mucibince, müteveli tarafından tamir, termim veya yeni bina yapma gibi çeşitli amaçlarla akarların satışı izni verilmemişse, bunun başka birisi tarafından tesahub edilmesi mümkün değil; ancak, uzun yüzyıllar boyunca, bunun dışında uygulamaların olduğunu da biliyoruz. Tabii bu, vâkıfın başta ve sonda belirttiği şartları değiştirenlerin ve tatbik etmeyenlerin günahı vebali bunu yapanlara olsun demekten başka yapılacak pek fazla bir şey de yok. Devir değişince ahkâm da değişiyor. Siz hukukçusunuz, bunu daha iyi bilirsiniz. Bu akarlar, vakıflar, hayrat, maalesef gittikçe münkarız oluyor. Bu gerçekten mühim bir konu.

BAŞKAN- Teşekkür ederiz.

Efendim, zaman bir hayli ilerledi, mümkünse çok kısa olarak rica edeceğim.

Ayhan DÜRRÜOĞLU- Efendim, yine mecelle ile ilgili, Adalet Bakanlığımızın her ay çıkan içtihatları var biliyorsunuz. Biz, Medenî Kanunu İsviçre'den almışız, Ceza Kanununu Roma Hukukundan, İtalya'dan almışız ve tercüme etmişiz. Tercüme edilirken, bazen atlanmış bazen de yanlış tercüme edilmiş. Tabii, hâkim ve avukat arkadaşlar, karar anında atlanmış olan, eksik kalan ve yanlış tercüme edilen maddeleri görünce, gayri ihtiyarı, Adalet Bakanlığının her ay çıkardığı mecmualardaki düzeltmelerle içtihatlarla gidermeye gayret ediyorlar eksiklikleri ve bu düzeltmeler mecelleden dolduruluyor. Yani, eksik kalan bölümler, yine mecelleden alınıyor. Ben bunu arz etmek istedim.

Teşekkür ederim.

BAŞKAN- Teşekkür ederiz efendim.

TABLOLAR I-XII

Bu tablolar incelenen kuruluşlardaki görevlileri ve ücretlerini göstermektedir. Tablolardaki görevli ve görev yerinin kesiştiği karedeki rakam görevlinin akçe olarak günlük ücretini göstermektedir. Tek rakam aynı zamanda bir kişiyi ifâde etmektedir. Rakam üstü numaralar ise aynı miktar ücret alan görevli sayısına delâlet etmektedir.

Tablolardaki teknik terimlerin mânâları için bkz.B.Yediyıldız, "Vakıf İst-lâhları lügatçesi", Vakıflar Dergisi, XVII, s.55-60.

Hizmet Kategorisi	KURULUŞUN					Günlük Ücret Toplamı (Akçe)			
	Adedi	Yapı Türü	Personel Sayısı		%				
Din	28	Cami Mescid	43	1196	1298	51	3546,5	3781,5	%46
	15			102			235		
Eğitim	22	Mektep	54	68	520	%21	215,5	2410,5	%30
	15	Medrese		241			1378,5		
	3	Dârülhadis		48			202		
	4	Darülkurrâ		99			366,5		
	11	Zâviye		64			248		
Diğer Sosyal Hizmetler	11	İmâret	25	259	334	%13	822	1149	%14
	3	Kervansaray		8			11		
	3	Daruşşifa		62			306		
	2	Köprü		2			4		
	6	Çeşme		3			6		
	6	Türbe		377			%15		
Toplam	128			2529		100	8136		100

TABLO I- Sinan'ın mimarlığını yaptığı binalardan bir grubunun hizmet kategorileri, yapı türleri, personel sayısı ve ücretleri.

Görevliler	SINAN PAŞA			SEMİZ ALİ PAŞA			Hadim İbrahim Paşa	SOKOLLU MEHMED PAŞA								Mesleklerle göre			
	Beşiktaş Yeni Mah.	İstanbul Yeni Bahçe	Gül Camii Civarı	Mısır Reşid Kara	Edirne Tuzlu Pınar	Edirne Ekinciler Kapısı		Ayazma Kapısı	Bosna Sokollu Bey Karyesi	Halep Cellum Mah.	Halep Cellum Mah.	Halep Debbaghane	Büyükçekmece	Varna	Halep Mescid-i Ömer'i	Lapseki Nurbanu Valide Sultan	personel sayısı	Ücret toplamı	Ücret toplamı
İmam	4	5	4	3	2	2	7	6	5	3	2	7	2	5	5	15	62		
Müezzin	2	3	3	2	-	2	2	4	3	2	1	5	-	3	2	13	34	111	36
Ferraş Kayyım-Kandilci	1	2	2	-	-	-	3	-	-	-	-	2	1	2	2	8	15		
Aşırhan	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2		
Cüzhan		-	-	-	2 ²	-	2 ⁶	2 ¹⁰	-	-	-	-	-	2 ³⁰	2 ¹⁰	58	116		
Sermahfil														1	-	1	1		66
Muarraf														1	-	1	1		
Noktacı														1	-	1	1		
Huddam eczâ														1	-	1	1	124	
Fetihhân														-	2	2	2		
Kuruluşlara göre	Personel sayısı	3	4	4	2	3	2	9	12	2	2	2	3	2	37	15	Toplam 102		102
	Ücret toplamı	7	11	10	5	6	4	24	30	8	5	3	14	3	74	31		235	235

Tablo: III- Mescid personeli ve ücretleri

Görevliler	BARBAROS Beşiktaş	SINAN PAŞA			Süleymanlıye	Hüseyin Paşa Halep	LALAMUSTAFA PAŞA ERZURUM	SEMİZ ALİ PAŞA			HADİMİBRAHİM PAŞA			Pertev Paşa izmit	MAHMUD AĞA		
		Beşiktaş	Hersek Hisri-Nova	Hersek Foça'da YELEÇ				Silvri Akıran Karyesi	Rumeli Ereğli Kasabası	Kütahya Cami-i Kebir	İSTANBUL	İstanbul Arabacılar	İstanbul Ayasofya Mah.				
Vâiz		10			15		10										
Hatib		6	3	2	30	2,5	5	3	3		10	6	7	2			
İmam	2	6	5	5	10 ²	2+2,5	3 ²	5	5		7	7					
Müezzin	2	6 ² +5 ²	3	3	5 ²⁴	2 ⁴		3 ²	4 ²	2	5 ³ +6 ⁴	5 ²					1 ²
Muvakkit		2			10						1						
Muarrit		2			6	1		1	1			1					
Meddah					6												
Devrihan					3 ¹⁰						2 ⁵ .1 ⁵	2 ⁴					
Sermahfil					5							3					
Cüzhân		1,5 ¹⁰			2 ¹²⁰	1,5 ²⁵	1,5 ⁵⁹				2 ³⁰						
Reis-i Cüzhân					3 ⁴		2										
Müferrik-i eczâ					1 ⁴	1											
Noktacı					4		2,5										
Noktacı					2												
Enamhân					3 ⁴¹		1,5 ¹¹					3 ³					
Mühellil					2 ¹⁹												
Reis-i Mühellil					3												
Salavathân					2 ⁹												
Reis-i Salavathân					3												
Musali					7 ⁶												
Yasinhân		1,5 ³			6		1										
Tebârekehân					5		0,5										
Ammehân		1			4		2										
Hafız-ı mesâhif					4 ¹⁰												
Buhuri					6	0,5											
Kayym		4,5	2	2	5 ¹⁰			3	3	1	3 ²	3 ²					
Şiraci-çeragi		4,5			5 ⁸						4 ²	2					
Ferraş-bevvâb					5 ⁴	3 ²	3				2						
Bevvâb					3 ²	1	3				2						
Abhâne ibrikçisi					3												
Bağban					4						2						
Nâzir-i Cüdrân					3												
Murakıp		1															
Saka		4															
Aşırhân-Kurrâ		1 ⁷					1				1						
Naathan		2									2						
Meremmetçi						1	2										
İhlâshan							1 ¹¹				2 ⁶						
Reis-i İhlâshan							2										
Ferraş-çirağı							1										
Bevvâb-çirağı							1										
Tevhidhân											1,5 ¹⁵						
Âbkeş											2						
Salâhân													1 ²				
Mülkhân																	
Müsebbih																	
Reis-i Müsebbih																	
Nakkaş																	
Kâtip																	
Mücellid																	
Mani-i nukûş																	
Musali																	
Perdecî																	
Günlük toplam gider akçe	4	91,5	10	12	918	64,5	158	18	20	3	200,5	21	7	2			
Personel sayısı	2	35	4	4	290	40	98	6	6	2	84	15	1	1			

Genel Ücret Toplamı: 3492,5 akçe

Tablo II Cami Per-

Ahırkapısı	SOKOLLU MEHMED PAŞA									Selimiye	KILIÇ ALI PAŞA	Nurbanu İstanbul Yenimahalle	ŞEMSI AHMED PAŞA		Personel Sayısı	Ücret Toplamı
	Azapkapı	Lüleburgaz	Sidre Kapısı	Beckerek Erdel	Zigatvar	Payas	Halep Mescid-i Ömeri	Halep Cellum Mah.	BOLU				Üsküdar			
	12	12							10	14			8	11	9	102
	8	15	5	5 ²	6	8			30	10	20				22	191,5
	8	15+2	6	5	6	6 ²	5	5	12 ²	10	10 ²				30	195,5
3 ²	5 ⁴	6 ²	4 ²	5 ²	4	7+6 ²	3	3	6 ¹⁶	7 ⁴	5 ⁸	3 ²	1+5 ²	102	169	491
		6							10	4	7			7		40
	3:1	3:1	2			2				3	5	1	2	16		35
														6		6
	2 ⁶	2 ⁶	2 ³	2 ²	2 ²	2 ⁴							1 ⁶	53		105
		3		3		3						1,5		6		18,5
	2 ³⁰	6 ³⁰					2 ³⁰		2 ³⁰	2 ⁹⁶	1 ¹⁰	2 ⁶		492		1046,5
	3	1									3 ³			10		27
														5		5
	2	1							3	1	3			7		16,5
														1		2
									5					56		
														19		38
														3		3
									1,5 ³					12		22,5
														3		3
									2 ¹⁰		4 ⁵			21		82
2	1				2				5 ⁴		2			13		38,5
									2 ⁴					6		13,5
					2				3 ⁴	2	2			10		25
	2								4	4 ²				14		54
	5	5							6	5	8			7		35,5
2	4 ²	4 ³	3	3		5 ²	2		5 ¹²		5 ⁴	2	4	49		203,5
2	3 ²	4 ²	3		2				5 ⁸		4 ⁴			31		131,5
2	3 ² :1	4	3		2				4 ²	4 ⁴				21	139	73
									4 ²	6 ⁴				11		44
									2 ²					3		7
														2		6
														1		3
														1		1
														1		4
2 ¹¹	2								4 ⁴	2 ¹⁰	3 ¹⁰	1 ⁶		51		95
1									4	5				5		14
														2	2	3
														17		23
														1		2
														1	2	1
														1		1
														15		22,5
														1	1	2
	2	2												4		6
1											2			2		3
2									2 ⁹		2 ³⁰			40		80
									3		3 ³			4		12
									5					1		5
									4					1		4
									3					1	4	3
									2					1		2
									7 ⁶					6		42
											3			1	1	3
47	162	294	36	73	28	92	70	8	453,5	197	487	34,5	35			3546,5
23	59	56	11	9	9	29	33	2	97	60	181	22	18	1196		

Görevliler	SINAN PAŞA			KANUNİ		ERZURUM LALA MUSTAFA PAŞA			H. İBRAHİM PAŞA			MAHMUD AĞA		SOKULLU MEHMED PAŞA								NURBÂNU		Meslektere Göre	
	Beşiktaş	Hersek Foça'da Yelec	Saray Kazası	Süleymaniye	Cihangir	SİLİVRİKAPI	İSA KAPISI	İSFENDİYAR MAH.	İZNİK PERTEV PAŞA	Arabacılar Otaları İst.	Ahır kapısı İstanbul	GALATA	LÜLEBURGAZ	SİDRE KAPISI	BECKEREK	BOSNA SOKULLUBEY K	PAYAS	MEKKE	SART II.SELİM	Üsküdar Yenimah.	LAPSEKİ	Personel Sayısı	Ücret Toplamı		
Muallim	5	4	4	8	5	3	5	5	5	-	5	4	5	3	3	6	5	4	10	8	3	21	105		
Kalfa Hatife		1	1	3	1	1	4	4	4		2											21	55		
Ferâş				2																		1	2		
Sermahlı						2																1	2		
CuZHan						14										2 ¹⁰						14	24		
Müezzin						6 ²																	12		
Sala Müezzi						0,5																1	0,5		
Muarri						2																1	2		
Noktacı										1												1	1		
Hattat (Hüsnü hat muallimi)												5									2	2	7		
Bevab												2										3	5		
Kuruluşlara göre	Personel Sayısı	2	2	2	3	2	11	2	2	2	2	3	2	4	2	12	2	2	3	4	2	68	///		
	Ücret Toplamı	7	5	5	13	6	24,5	9	9	9	9	6	15	5	6	29	7	8	14	15	5	///	215,5		

TABLO IV- Medcep, Muallimhanec, Darü't-tim görevlileri ve ücretleri

Görevler	SÜLEYMANİYE										Sokullu Mehmed		İİ.SELİM		MESLEKLERE GÖRE				
	BARBAROS Beşiktaş	SINAN PAŞA MEDRESESİ	MED I	MED II	MED III	MED IV	TIP MED	HÜSREV PAŞA HALEP	SEMİZ ALİ PAŞA İST.EDİRNEKAPI	Hadım İbrahim Paşa İst. İsa Kapısı	AZAPKAPI İST.	LÜLEBURGAZ	İZMİR	SELİMİYE	NURBÂNU ÜSKÜDAR	PERSONEL SAYISI	ÜCRET TOPLAMI		
Müderris	50	25	60	60	60	60	20	25	50	40	50	40	18	60	60	15	675		
Muid	-	-	5	5	5	5			5		7			9	5	8	46		
Talebe Danışmend	5 ¹²	?	2 ¹⁵	2 ¹⁵	2 ¹⁵	2 ¹⁵	2 ⁸	8 ⁸	3 ¹²	3 ¹⁰	4 ¹⁰	4 ¹⁰	1 ⁵	4 ¹⁵	2 ¹⁵	165	501		
Hatır-ı Kütüb	1								2		5	5			3	5	16		
Âbkeş	2								2							2	4		
Bevâb	2	1	2	2	2	2	2		3	1,5	2	2		2	2	13	26,5		
Ferâş			2	2	2	2	2		2		2			3		8	17		
Kenâs-ı hela			2	2	2	2										4	8		
Sıracı			2	2	2	2										4	8		
Noktacı																1	3		
Fatihân		2														1	2		
İhtesân		2														1	2		
Supürgeci															3	2	5		
Muallim															3	2	5		
Kalfa															10	1	10		
Kayım															4 ²	2	8		
Muhariz															3	1	3		
Çöpçü															5	1	5		
Meremmelçi															2	1	2		
Meremmelçi															6 ⁵	5	30		
Abırz															4	1	4		
Kuruluşlara göre	Personel Sayısı.	16	4	21	21	21	21	21	21	12	9	18	12	15	13	6	32	20	241
	Ücret toplamları	115	30	103	103	103	103	43	89	100	71,5	106	87	23	200	102	///	1378,5	

TABLO V . Görevlileri ve Ücretleri

Görevliler	SÜLEYMANİYE	ÜSKÜDAR YENİ MAH. NURBANU	ÜSKÜDAR SEMİZ AHMED PAŞA	Mesleklerle Göre		
				Personel Sayısı	Ücret Toplamı	
Müderris-Muhaddis	50	40	20	3	110	
Muid	5			1	5	
Talebe	2 ¹⁵	2 ¹²	2 ¹²	39	78	
Bevvab	2	1		2	3	
Ferraş	2			1	2	
Kennâs-ı helâ	2			1	2	
Siraci	2			1	2	
Kuruluşlara göre	Personel Sayısı	21	14	13	48	////
	Ücret Toplam	93	65	44	////	202

TABLO VI- Dâr'ü-hadis görevlileri ve ücretleri

Görevliler	SOKOLLU EYÜP			II. SELİM		Mesleklere Göre
	TİRE II.SELİM	SELİMİYE	ÜSKÜDAR YENİ MAHALLE NURBANU	PERSONEL SAYISI	ÜCRET TOPLAMI	
Şeyh'ül-kurra	15	15	40	30	4	100
Hâtîz-Talebe	2 ¹⁰	4 ¹²	2 ¹⁰	2 ¹⁰	42	108
Bevvab-ferraş	2				1	2
Müfessir		20			1	20
Hâtîz-ı kütüb		3	5 ³		4	18
Kayım		2			1	2
Müezzin		3			1	3
Devrihan			3 ¹⁰		10	30
Sermahfil			7		1	7
Muarrif			6		1	6
Naathan			6		1	6
Cüzhan			2 ³⁰		30	60
Reis-i Cüzhan			3		1	3
Muarrif			1,5		1	1,5
Kuruluşlara Göre	Personel Sayısı	12	17	59	11	99
Ücret Toplamı	37	91	188,5	50	///	366,5

TABLO VII - Darü'l-kurra ve ücretleri

	SINAN PAŞA Beşiktaş	KANUNI			Halep Hüseyin Paşa	SOKOLLU MEHMED PAŞA				II Selim İzmir	NURBANU		Bolu Şemsi AHMED PAŞA	Mesleklerle Göre	
		Eskiil damı	Edirne	Bukelice		Zigetar	Payac	Azapkapı İstanbul	Üsküdar Yeni Mah.		Lapseki	Personel Sayısı		Ücret Toplamı	
Şeyh	8	30	2	2,5	10	20	25	20	25	12	10	11	164,5		
Müridân-ı Dervişan					1 [?]	2 [?]	3 ²			2 ³²	1 ¹⁰	0,5 [?]	?		
Müridler															
Zakirbaşı	2											1	2		
Vekilharç	2											1	2		
Tabbah	2											1	2		
Ferraş-abkeş	2						2					2	4		
Görevli	1 ⁶											6	6		
Zâviyedâr	1											1	1		
Kurrâ				1 ²⁰								20	20		
İmam		5										1	5		
Müezzin		3										1	3		
Kayım-Sıracı		2										2	4		
Kiler katibi				2								1	2		
Ahır bevvabı				1								1	1		
Aşçı				2,5 ²								2	5		
Nakib				2,5 ²								2	5		
Pirinç ayıklayıcı				0,5								1	0,5		
Ekmekçi				2 ²								2	4		
Oduncu				1								1	1		
Hammal				2,5 ⁴								4	10		
Kilerci				2								1	2		
Bevvab							2		2			2	4		
Kuruluşlara Göre	Personel Sayısı	12	4	1	38	1	1	4	1	12	1	1	64	///	
	Ücret Toplamı	23	40	2		10	20	31	20	27	12	10	///	248	

TABLO VIII- Zaviye, hanikah, tekke görevlileri ve ücretleri

Gövdeler	BARBAROS AŞHANE BEŞİKTAŞ	SÜ LEYMANIYE	PERTEV PAŞA İZMİT	SOKOLLU MEHMED PAŞA			II.SELİM KONYA	NURBANU		ŞEMSG AHMED PAŞA		MESLEKLERE GÖRE		
				Lülaburgaz	Vişeograd	Payas		ÜSKÜDAR YENİ MAH.	LAPSEKI	GEREDE	BOLU	Personel Sayısı	Ücret Toplamı	
Tabbah Aşçı (Aşpez)	4 ²	5 ⁵	Görevlendirme yok. Sadece eşya alımı söz konusudur.	5,4 ² ;1,5 ²	4;3	5;4;3	3 ² ;1	5 ⁶ ;6	3	2	3 ² ;2	32	124	
Şeyh		20		12	2	6	6	15	20	2	3	9	86	
Reis-i Aşpez		7										1	7	
Habbaz		4 ⁵		5,4 ² ;1,5 ²	4;3	5; 4 ²	2 ² ;1	4 ⁶ ; 6		2	3 ² ; 2	29	101	
Reis-i Habbaz		5										1	5	
Nakib-i Lahm		3 ²			3	3	2	2	3 ²		1	9	23	
Nakib-i Nan		3 ²			3		2		3 ²			6	17	
Kâse-şuy		2 ²			2 ²	3	2 ²		4 ²	2	1	11	26	
Kasekeş (taşyıcı)		1 ⁴			2 ⁶	2 ²	2 ⁵		1 ⁴			21	34	
Vekilharç		5			12	5	6	2			1	2	7	33
Kiler kâtibi		6			3		3					3	12	
Kilerci		5			5;3	3	5;3	2	6	2	1	10	35	
Gendüm-küb		5			3; 5	2	3; 4		2 ²	2		9	28	
Pirinç ayıklayıcı (Nakkad)		2 ²			2 ²	1	1,5 ²	2	1 ⁴			12	18	
Nakkâl-ı gendüm		3 ³										3	9	
Hammal-i dakik		1										1	1	
güşt (Lahm)		3			3		2		2			4	10	
Hammal-i Hatab		2							2			2	4	
Anbar-i Hatab		2						1				2	3	
Tabhanelerde	Abhâne ferraşı	3					4					2	7	
	Matbah bevvalı	3						1			1	3	5	
	Me'kel bevvalı	3										1	3	
	Ahır-kârbân bevvalı	2 ²						1	2 ²			5	9	
	Mezbelekeş	3							2 ²			3	7	
	Anbarcı	2										1	2	
	Katib-i anbar	4										1	4	
	Kayyim/Bevvâb	3 ²						4;3	1	2 ³		8	20	
	Ferraş	3 ²				4 ² ;2;1	2	4 ³ ;2; 3	2 ²	2 ² ; 4 ⁴ ;4	2	1	24	71
	Çerağcı	3 ²				3	1			4 ²			6	18
Noktacı					2							1	2	
Vekilharç Kâtibi				4		3					2	7		
Su yolcu					4	4		5 ⁴ ; 2 ³ ;10	2		9	46		
Meremmetçi					5	2	1	3 ²	2		6	16		
Zilkeş						4 ²					2	8		
Keyyâl						1					1	1		
Anbarcı							2	4; 2			3	8		
Sofracı							1 ⁵				5	5		
Mühürücü								2			1	2		
İbrikçi								2 ²			2	4		
Kurşuncu Mani-nukus								2			1	2		
Kuruluşlara Göre	Personel Sayısı	2	50	0	37	17	39	24	65	8	6	11	259	///
	Ücret toplamı	8	179	-	124	49	120	42	229	35	9	27	///	822

TABLO IX. İmaret ve Tabhane Personeli ve Ücretleri

Görevliler	SÜLEYMANİYE	SOKOLLU MEKKE	NURBANU ÜSKÜDAR YENİ MAHALLE	Mesleklere Göre		
				Personel Sayısı	Ücret Toplamı	
Tabib (Reis)	30		25	2	55	
Tabib	15	15	15	3	45	
Tabib/Çırac	10	10		2	20	
Kehhal (Göz doktoru)	6		5	2	11	
Kehhal	3		4	2	7	
Cerrah	3+6		4+5	2 ²	18	
Aşşâb (Eczacı)	4		3 ²	3	10	
Edvive Kûb	3 ²		2 ²	4	10	
Kilerci	4		4	2	8	
Vekilharc	4			1	4	
Kâtib	5			1	5	
Şerbetî-Tabbah-ı Eşribe	4	10		2	14	
Bevvâb	3			1	3	
Tabbah-ı atîme	3 ²		3 ²	4	12	
Kâse-kes	3		1	2	4	
Hizmetkâr/Kayyım	3 ⁴	4	3 ⁶	11	34	
Ferraş	3 ²	4	1	4	11	
Abrîzî	3 ⁴			4	12	
Câme-şûy	3 ²		3 ²	4	12	
Dellâk	3			1	3	
Külhancı			2	1	2	
İmam			4	1	4	
Müezzin			2	1	2	
Kuruluşlara Göre	Personel Sayısı	31	5	26	62	///
	Ücret Toplamı	151	43	112	///	306

TABLO XI- Dârü'sşifâ personeli ve ücretleri

Görevliler	SOKOLLU MEHMED PAŞA			Meslekler Göre		
	Pertev Paşa izmit	Lüleburgaz	Vişegrad	Personel Sayısı	Ücret Toplam	
Tabbah	3			1	3	
Şakird-i tabbah	1 ²			2	2	
Kilerci	2			1	2	
Vekilharç	2			1	2	
Nakib	2			1	2	
Bevvab Ferraş		3	3	2	6	
Kuruluşlara Göre	Personel Sayısı	6	1	1	8	////
	Ücret Toplamı	11	3	3	////	11

TABLO X - Kervansaray personeli ve ücretleri

Görevler	Barbaros Beşiktaş		KANUNİ		Portev Paşa	Sokollu Eyüp	Şemsi Ahmet Paşa İstanbul	Meslekleri Göre	
	Süleymaniye	Kadım Efendi	1,5 ⁸	5 ²				Personel Sayısı	Ücret Toplamı
Türbedar	2	5 ²	5	1,5 ⁸	5 ²	3	15	42	
Eczahan		2 ⁸⁷	2 ⁸⁷	2 ²⁹ , ² ³	2 ²⁹		235	470	
Sermahfil (Şeyh'ül-Kurra)		3 ³	3 ³	3	1 ³		10	24	
Müfettiş-i ecza		2 ³	1 ³				6	9	
Hatı-z-ı Kur'an		3 ⁴⁰					40	120	
Buhuri		2	2		5		3	6	
Saka		2					1	2	
Sıracı ferraş		2					1	2	
Noktacı		3	3	1			3	7	
Bekci			1,5 ³⁶		2 ¹²	2 ⁸	54	90	
Muarif					1		1	1	
Musallı					5 ²		2	10	
Duâhân						1 ⁵	5	5	
İnışahân						4	1	4	
Kuruluşlara göre	Personel sayısı	1	139	132	42	50	13	377	///
	Ücret Toplamı	2	328	250	80	111	24	///	795

TABLO XII- Türbe görevlileri ve ücretleri